Årbok for Karmsund 1999-2000

Karmsund folkemuseum

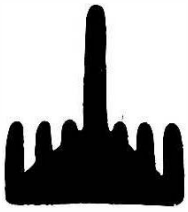

Haugesund 2000

Haugesund Bok & Offset AS

Kart over Sørhaugøy, fellesutmark for gården Sørhaug i Haugesund.
Kopi: Bygg og oppmålingsavdelingen, Haugesund kommune.

SØRHAUGØY FYRSTASJON - livet ved Tonjer gjennom hundre år

Mads Ramstad

Nord for Haugesund, ut mot havstrekket Sletten, ligger det en fyrstasjon ved innseilingen til Karmsundet. Sørhaugøy fyr, i dag helst kalt Tonjer fyr etter en langstrakt holme rett nord for fyret, har ligget der siden 1846 og er et kjent sjømerke for alle som trafikkerer langs leden. For landfaste haugesundere er Tonjer fyr et kjent og kjært trekk i bybildet. Tonjer har antakelig navnet sitt av det oldnorske tunga, i betydningen landtunge, smalt stykke land og oldnorske tona el. tåna, som betyr å strekke.[1] Tonjer-holmen er nettopp et smalt stykke land som strekker seg nordover fra Sørhaugøy.

Karmsund folkemuseum eier Tonjer fyr, og det er derfor naturlig for oss å presentere museets fyrstasjon i årboken. I denne artikkelen vil jeg prøve å gi et bilde av bakgrunnen for at fyret ble bygget, beskrive oppføringen av fyranlegget og presentere fyrvokterne og familiene deres og spesielle hendelser så langt kildene forteller.

Teknisk sett består fyret av en hvit bygning med tårn, ca. 9,6 meter høyt. Lysets høyde over vannflaten var 21,7 meter, lysvidden 14 nautiske mil og brenningstiden var hele året. Til fyrstasjonen hører det også et sjøhus, brønner og tidligere har det vært uthusbygning og oljebod.

Sørhaugøy - en tilliggende herlighet

Sørhaugøy fyrstasjon er oppført på den nordligste av Vibrandsøyene, som idag er fellesnavnet på Sørhaugøy, Gardsøy, Lang- eller Varøy, Åkerøy og Vibrandsøy.

Navnet Sørhaugøy kan forstås ut fra at gården Sørhaug, på fastlandssiden i Haugesund, har vært en del av et større gårdsområde med gården «Haugar» som den sentrale. Denne sentralgården, som trolig lå på det som i dag er Gard, ble senere delt opp i mindre gårdsområder; dagens Hauge, Grønhaug og Sørhaug.[2] Det kan forklare at den største beiteøya heter Gardsøy, og at den mindre nordforbi hørte til Sørhaug. Etter en rettsak i 1658 ble Gardsøy tilkjent eieren av Vibrandsøy som dermed eide alle Vibrandsøyene, bortsett fra Sørhaugøy som fortsatt hører til Sørhaug.

Om Sørhaug fortelles det at

> *Det var slik her før at naar en prest dø [i Torvastad] og efterlot sig enke, saa blev hun sendt hit til fastlandssiden hvor hun saa bodde til døden løste op for hende med. Torvestad var jo hovedkaldet og Skaare anneks. Det var paa Sørhaug preste-enkene bodde, endda ikke Sørhaug var noget kirke- eller beneficert gods. Men der hvilte da fra gammelt den tyngsl paa gaarden at underholde, ialfald for en del, preste-enkene. Disse hadde som et slags kaar eller folga av gaardeierne i form av hus og matvarer, saaledes melken av en ko eller to. Og det gik lang tid før Sørhaug blev helt fri av-giften. I alt har her bodd tre enker; ...*[3]

Mye av dette fortelles riktig, men Sørhaug var nok også formelt utlagt til enkesete for Torvastad prestekall, og Sørhaugøy tilhørte "Torvestads Sogns Præstegaard og Enkesæde". I perioder på 1600-, 1700- og 1800-tallet var det flere geistlige personer som brukte eller bodde på Sørhaug, enten som prest, kapellan eller presteenke.

Sørhaug ligger som de andre gårdene i Skåre som en avlang stripe like fra sjøen og til fjells. På 1600-tallet står det at gården var "En goed Korn Jord sampt Eng och March, Ilding till fornødenheed, ...".[4] Sørhaugøy blir trolig første gang nevnt i 1723 som en liten holme "hvor paa om Sommeren Kand fødes nogle Smaler".[5] Sørhaugøy var sommerbeite for sauer i mange generasjoner, og grønt og frodig gress vokser der fortsatt. I en barndomserindring fra Sørhaug i 1830- og 1840-årene fortelles det at

> *Mange gilde turar hadde me og vest i øyane naar me var der ute og saag til fisken eller slo høy. Me fragta turrhøyet him i notbaaten, ...* [6]

Sannsynligvis brukte gårdbrukerne svabergene på øyene utenfor Haugesund til å tørke fisk på om våren. Torsk, sei og lange var noen av fiskeslagene, som etter å ha blitt flekket og saltet, ble lagt utover bergene og tørket av solen om dagen. Om kvelden ble fisken lagt i stabler og beskyttet mot dogg og regn, for så å bli lagt utover bergene neste solskinnsdag. Hver familie måtte minst ha 100 tørrfisk for vinteren.[7]

Fyrvesenet bygges ut

For sjøfarende mellom Stavanger og Bergen var det bare de to lysene fra Kvitsøy fyr og Høgevarde sjølykt som viste vei på 1700-tallet. Skudenes fyr kom først støttende til i 1799. Det rike sildefiskeriet fra 1808 til 1870 på Sør-Vestlandet førte til økt utenriksfart og handel, og større rikdom for fiskere og sildesaltere. Den unge norske staten ville fremme økonomisk ekspansjon, og lyttet til silde-

næringens krav om oppheving av fisketiende, regulering av fiskeriene og mange andre forhold. Ett av kravene var å få flere fyrlykter.

Utover på 1800-tallet økte trafikken sterkt langs hele Norskekysten, og det førte til krav om fastere plan og styring av fyr- og merkestellet i statlig regi. I 1828 ble det nedsatt en fyrkommisjon som skulle vurdere nødvendigheten av nye fyr langs kysten, og foreslå en prioritert utbygging. Fyrplanen for Norge fra 1828-9 var viktig, fordi det for første gang ble gjort en samlet vurdering av behovene for fyr langs kysten.[8] Ingen av de 16 første foreslåtte fyrene lå i vårt distrikt, men i løpet av 1830-årene ble det nedsatt kommisjoner som arbeidet med regionale fyrspørsmål. Stortinget hadde i 1830-årene forståelse for at kysten måtte bli forsynt med nødvendige fyr og merker. Bevilgningene økte fra 1833 til 1845, og i disse tolv årene ble det bygget mange og betydelige fyranlegg. Omkring 1840 ble halvparten av den årlige bevilgede sum brukt på nyanlegg.

Etter at det i 1841 ble opprettet et fyrdirektørembete med alle tråder samlet i et direktorat i hovedstaden, ble det satt i gang spesielt mange byggeprosjekter. I tiåret 1840-50 var byggevirksomheten stigende. Det ble bygd 20 nye fyr på disse ti årene; åtte små fiskefyr, fem kystfyr og syv led- og havnefyr. Marinedepartementet nedsatte i 1841 en kommisjon for å undersøke spørsmål om etablering av fyr på Utsira og andre fyr i Bergens søndre led. Diskusjonene gikk høyt om hvilke fyr som skulle prioriteres, og stortingsrepresentantene fra ulike deler av landet kjempet for sitt distrikt.[9] Det endte med at Utsira fikk tvillingfyr i 1844, for at sjøfarende skulle kunne skille Utsira fra Kvitsøy. Utsira fyr var et stort byggeprosjekt som kom på nesten 40.000 Spd.

Ved budsjettforhandlingene i 1845 kom det fram at Utsira og tre andre fyr som var oppført i 1844, hadde kostet over 100.000 Spd. Fyrkomiteen trodde derfor ikke at Stortinget ville bevilge mere til nye fyr i statsbudsjettet for årene 1845 til 1848. Det ble heller ikke bevilget de store summene, men en ekstrabevilgning ble gjort: Etter benkeforslag ble det enstemmig vedtatt å bevilge nesten 6000 Spd. "Til Opførelse af et Ledfyr paa Nordkanten av Vibrandsøen ...".[10] Hvem var det som foreslo det, og hvorfor?

En bergenser måtte til

Nordfra var innseilingen til Karmsundet vanskelig i dårlig vær, og økningen i trafikken langs kysten og det eventyrlige sildefiskeriet her, må begge ha vært vektige grunner til at fyret ble foreslått. I begynnelsen på 1840-årene var det bergensere som stod for størstedelen av sildesaltingen i Haugesund, dessuten deltok borgere fra Stavanger, Sogndal, Flekkefjord og Arendal. Bergensnavn som Nicolaysen, Konow, Ameln, Wallace og Bøschen dominerte virksomheten i Haugesund fram til på midten av 1850-tallet.[11] Det er ikke mange synlige minner fra bergensernes tid i Haugesund i dag, men på Kortanes i Haugesund ligger i

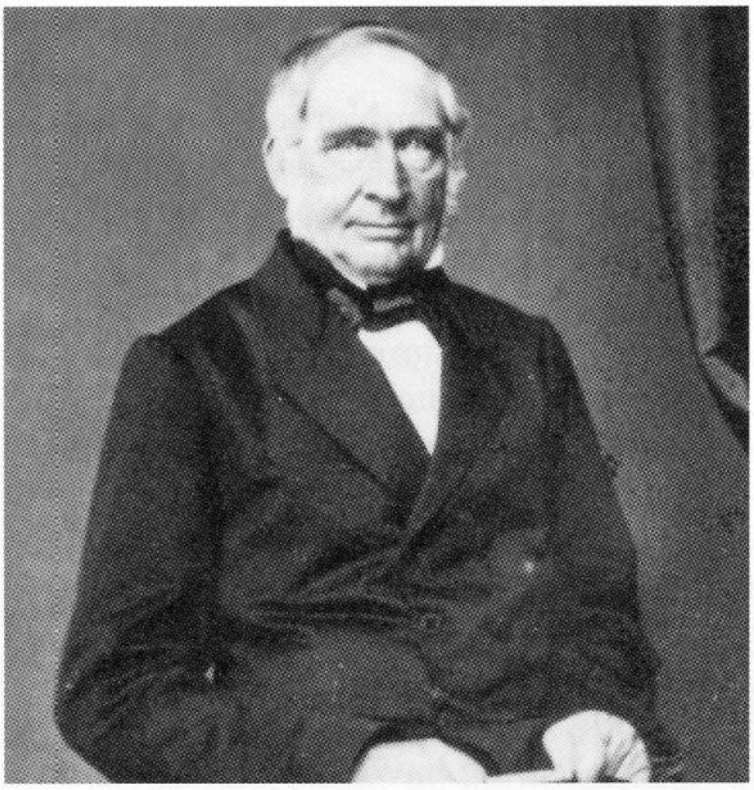

L. W. Nicolaysen (1794-1876) - bergenseren som på grunn av sine interesser i sildesaltingen i Karmsundet gikk inn for fyrstasjonen på Sørhaugøy på Stortinget i 1845.
Foto: Gamle Bergen Museum.

dag det siste sjøhuset i denne regionen som umiskjennelig bærer preg av bergensk byggeskikk. Sjøhuset ble bygget av Nicolaysen omkring 1840.

Og nettopp Nicolaysen er mannen når det gjelder opprettelsen av Tonjer fyr. Kjøpmann og børskommissær i Bergen Lyder Wentzel Nicolaysen (1794-1876) var medinnehaver i firmaet N. Nicolaysen & Co. fra 1836. Firmaet var aktivt med i sildeeventyret her, og L. W. Nicolaysen fikk førstehåndskjennskap til behovet for et fyr ved innseilingen til Karmsundet.

Nicolaysen satt på Stortinget i flere perioder fra 1830 til 1845.[12] Han, som alle gode bergenspatrioter, var imot ethvert nytt byanlegg i Karmsund. På Stortinget hadde Nicolaysen arbeidet for å henlegge søknadene om en ny by i Karmsundet, men når det gjaldt å sikre ferdselen langs Sletten og sundet her, var han vår mann. Han framsatte forslaget om å oppføre et ledfyr på nordkanten av Vibrandsøy, og fikk med seg flere andre til å gå inn for fyret. Han satt selv i budsjettkomiteen i 1845, og tungtveiende var det nok at han fikk formannen i budsjettkomiteen, amtmann Johan Henrik Rye (1787-1868) til å tale for saken. Videre uttalte skipperborger i innenlands kystfart og gårdbruker i Austad Gabriel Michelsen (1792-1881) seg positivt. Han seilte med frakt av stykkgods fra hovedstaden til kystbyene nord til Bergen, og hadde derfor egen erfaring med Sletten. Han satt også i budsjettkomiteen i 1845. Erfaring hadde også skipsreder og handelsmann i Porsgrunn Peter Johan Boyesen (1799-1869), som drev handel med eget skip på Danmark og Østersjøen. Tilsist var losoldermann, gårdbruker, poståpner, gjestgiver og landhandler i Tananger Gabriel Monsen (1798-1882) en vektig ankermann som ytret seg positivt til forslaget om ledfyret ved innseilingen til Karmsundet.

Sørhaugøy fyrstasjon skulle være et ledfyr, for alle som seilte langs skipsleden, både for de som skulle utaskjærs og for de som skulle inn Karmsundet. Det var altså to gode grunner for at fyret ble etablert. Den økte handelstrafikken langs kysten fremmet ønsket, og det ble ytterligere styrket av sildefiskeriet som fore-

gikk her. Nord for Sørhaugøy ligger Sletten hvor tusenvis av av fiskere fanget vårsilda med garn og nøter. Fra januar til mars kom mellom 20 og 30.000 fiskere, og i den mørke årstida hadde de behov for veiledende lys på Sletten - ett av norskekystens farligste havstrekk. Tre år etter at ledfyret på Sørhaugøy stod ferdig, ble åtte andre fyr etablert som bare skulle lyse under vårsildfisket - Fjøløy i Rennesøy, Vikeholmen ved Skudeneshavn, Gletta på Røvær, Espevær i Bømlo og Ryvarden i Sveio for å nevne noen. I tillegg ble det satt opp sjø- og dagmerker; steinvarder og staker på skjær samt fortøyningsfester som ringer og stolper av jern. Et arbeidslag satte for eksempel ned 117 stolper og ringer mellom Kopervik og Ålesund bare i løpet av sommeren 1847.[13] Merkene og fyrene støttet hverandre, slik at kyststrekket utenfor Haugalandet ble et tryggere sted å ferdes.

Etter at vi har sett hvem som stod bak bevilgningen og forstår hvorfor den ble gitt, skal vi nå se nærmere på byggearbeidet. Hvem bygde fyret, og hvordan foregikk det?

Vibrandsøens Fÿrarbeide

Etter at stortinget hadde bevilget penger til fyret på Vibrandsøy i 1845, begynte Fyrdirektøren å planlegge oppføringen. Arbeidsformann i fyrvesenet, Hans Hansen fra Christiania, som hadde erfaring og var godt likt, ble engasjert til å lede arbeidet. Romjulen 1845 rapporterte Hansen at han hadde sett på tomten for fyret på Vibrandsøy. En måned senere, i slutten av januar 1846, ga Marinedepartementet fyrdirektøren myndighet til å bestille materialer og å reise til Vibrandsøy i løpet av vinteren for å stikke ut tomten for fyrbygningen.

To år tidligere hadde Hansen ledet arbeidet med å bygge fyrene på Utsira, og det lå i kortene at utstyr og materialer derfra kunne brukes på Vibrandsøy. Hansen mottok endel tauverk og en stang med rundjern fra fyrvokter Smith på Utsira, og båten som arbeidslaget til Hansen hadde liggende der ute, kom senere. Materialene som fyrbygningen skulle reises av, måtte bestilles langveisfra, muligens fra ofte benyttede kontrahenter. Etter en anbudsrunde skulle pastor Bonnevie levere murstein, gårdbruker Martin Berger kalkstein, konsul Ring takpapir og kjøpmann Kiddelsen trematerialene til fyranlegget. Nes jernverk mottok bestilling på forskjellige saker, blant annet lykten.

Parallelt med leverandørarbeidet foregikk arbeidet med å hyre arbeidere til fyrbyggingen. Fyrvesenet hadde først på 1800-tallet arbeidsfolk fra Langesundsfjorden, Vallø og Oslo. I begynnelsen av 1840-årene prøvde fyrdirektøren å bruke folk fra området rundt byggeplassene. Men etter bitre erfaringer skrev han "at vore Søbønder høist nødig paatager sig Arbeider som gaar udenfor Baaden".[14] Etter en del forsøk ble det til at fyr- og merkevesenet gjennom flere mannsaldre hentet størstedelen av arbeidsstokken fra indre Sunnmøre.

Arbeiderne måtte underskrive strenge arbeidskontrakter; de bandt seg "til at være anstendige og sømmelige til alle Tider saavel paa Arbeidsstedet selv, som naar vi andetsteds ere henskikkede i samme Anliggende, ikke drikke os fulde eller yppe Klameri, da vi i saa Fald, ligesom ogsaa for Dovenskab underkaste os den Straf som Bestyreren paalegger os ...". Arbeidstiden var fra klokken fem om morgenen til syv om kvelden, med tre timer hvile- og matpauser.

Arbeidsformann Hansen skaffet fyrarbeidere i løpet av mars. Ti mann på Sunnmøre skrev under en kontrakt på at de skulle møte til arbeidet på Vibrandsøy sommeren 1846. Formann Hansen engasjerte også ti mann fra distriktet, for byggearbeidet krevde en stor arbeidsstokk i en intensiv og kort sommersesong.

Samtidig måtte eiendomsforholdene på Sørhaugøy avklares. Da man hadde bestemt seg for å bygge fyranlegget på Sørhaugøy, fikk Marinedepartementet myndighet til å forpakte øya mot en årlig avgift. I april 1846 kom avståelseserklæringen på Sørhaugøy fra enkeprostinne Jalles, mot at hun skulle ha åtte, og sogneprest Kaurin på Torvastad to spesiedaler i årlig leie. For enken og presten var dette en kjærkommen inntekt i rede penger.

Journalen som ble skrevet ved byggingen av Tonjer fyr, forteller at formann Hansen hentet en brakke på Utsira i april 1846. Tidligere i bøker om fyrvesenet har det blitt gjort et poeng av nøysomheten og gjenbruket i etaten. Som eksempel har det blitt skrevet om arbeidsbrakken som ble brukt under byggingen av Villa fyr utenfor Namsos i 1838-39. Den ble senere flyttet til byggingen av Kvitholmen fyr ved Kristiansund i 1840-42. I 1843 ble brakken flyttet til Utsira, og der ble den brukt under byggingen av de to kystfyrene som stod ferdig i 1844. Nå ser vi altså at brakken kom til Tonjer i 1846, og det kan hende den ble flyttet videre i 1848-49 da det ble bygget flere fyr i regionen.

I løpet av april og mai ble veien anlagt fra sjøhustomten til stedet der fyrbygningen skulle reises, og pastor Bonnevie sendte flere ladninger med murstein. Det kom også trematerialer, men en hel del bord var for dårlig og ble kassert. Fra Frankrike kom det svar på en forespørsel om hva et lysbrytende glasslinseapparat ville koste. Direktør Fresnel oppga prisen på apparatet til omtrent 2280 Fr. iberegnet ruter til lykten, og sendte riss av lampen. Svaret kom fra oppfinneren Augustin Fresnel som hadde konstruert et banebrytende glasslinseapparat som kunne samle lyset i et horisonalt lysbelte. Det ble sendt bestilling på apparatet, som kom til å koste over 400 speciedaler.

Med sommeren og oppstartingen av selve fyrbyggingen kom også fyrdirektørens assistent for å overvåke arbeidet. Assistenten var sjøløytnant Carsten Tank Nielsen, tidligere løytnant i marinen, som ble ansatt som sjøkyndige assistent hos fyrdirektøren i 1842. Han ble en sentral mann som reiste fra anlegg til anlegg, og fikk et inngående kjennskap til fyrene langs vår langstrakte kyst. Umiddelbart etter ankomsten ga han en vurdering av hvordan de forberedende

arbeidene var utført, og han rapporterte at nesten alle materialer er ankommet. Alle klarte ikke å levere til rett tid - heller ikke den gang - Nes jernverk ba i juni om en måneds utsettelse med levering av lykten.

Tomten til fyrbygningen ble minert i august, og en mann ble skadet. Under selve byggingen var det en del fram og tilbake med klager på murstein som var for dårlig brent, og trematerialer som ikke holdt mål. I august kom de siste trematerialene, jernlykten og steinladningen, og i september de siste takpappplatene. Fyrbygningen må være reist i løpet av september, for da starter malingsarbeidet. Arbeidsformann Hansen ledet byggingen, mens sjøløytnant Nielsen var ansvarlig for å holde prosjektet innenfor den økonomiske rammen.

Gjennom journalen får vi et detaljert kjennskap til alle spørsmål som kom opp når fyr skulle bygges. Nielsen diskuterer rulleblyet til lyktens undersviller og rutenes høyde. Han rapporterer jevnlig om arbeidets gang, og ber om et metermål, en avleveringsforretning, en instruksjon for fyrvokteren og hva han skal gjøre med overskuddet av Bonnevies murstein. Vi får vite at konsul Borstrøm har sendt lysapparatet fra Havre i september, og at fyrdirektøren har bestilt 500 liter olje til det nye fyret i oktober.

I midten av oktober regner løytnant Nielsen med at arbeidet er ferdig "om nogle Dage". Antakelig var det ikke vanlig å lyse ut stillingen som fyrvokter før fyret var nærmest ferdig. Det er derfor trolig at det ikke var første gang at arbeidsformann Hans Hansen ble ansatt som midlertidig oppasser på fyret med 28 Spd. 40 skilling i måneden. Han søkte også fyrvokterstillingen, men han var vel for verdifull som arbeidsformann til at han fikk trekke seg tilbake som fyrvokter - ennå.

I november kom det en trykt bekjentgjørelse om at Vibrandsøens fyr skulle tennes den 1. desember 1846. Det kom også en kongelig resolusjon datert 21. november 1846 som lyder slik:

> *Kongelig Resolution hvorved Marine Departementet bemyndiges til 1) Fyranlægget paa den ved Vibrandsøens Nordkant beliggende Holme, Sørhougøe, midlertidig at forpagte den Torvestads Sogns Præstegaard og Enkesæde tilhørende Øe, Sørhougøe, uden Landslossen, mod en aarlig Afgift af 8 Spd. til Enkeprovstinde Jalles og 2 Spd. til Sognepræst Kaurin, samt til at overdrage Brugen af heromhandlede Øe til den ansættendes Fyrbetjent, mod at han udreder fornævnte Afgift samt de øvrige paa Øen hvilede skatter og onera, og 2) indtil Videre at antage en til at forestaae Oppasningen af fornævnte Fyr skikket Mand under Benævnelsen af Fyrvogter, der, foruden fri Bolig og midlertidig Benyttelse af Sørhougøe paa fornævnte Vilkaar, tillægges en årlig Løn af 340 Spd., med Forpligtelse til, for egen Regning, stedse at holde til Hjælp ved Fyrets Røgt en paalidelig Karl, at anskaffe den fornødne Brændsel til Fyrværelset, samt til at besørge Transport af Olie og andre Reqvisita fra Stranden til Fyret.*

Med det var det hjemlet at Marinedepartementet hadde myndighet til å ansette en fyrvokter som skulle ha fri bolig, få bruke Sørhaugøy, ha 340 spesiedaler i årlig lønn mot plikt til å lønne en pålitelig kar til hjelp på fyret, betale årlig leie, skaffe brensel til fyrværelset samt transportere olje og andre rekvisitter fra fastlandet til fyret.

Den 1. desember 1846 klokken 15.30 tentes fyrlyset for første gang. Fungerende fyrvokter Hansen fikk fort erfare hvor værhardt det var på Sørhaugøy. Etter bare tre ukers drift måtte han rapportere at et stykke av tekkingen på sørsida på bygningen var nedblåst, flaggstangen og to stendere av rekkverket var brukket og endel av murpussen var blåst vekk. I januar og februar kom silda og med den tusenvis av fiskere, og Hansen hadde store problemer med å holde fiskerne borte fra Sørhaugøy. Han måtte passe på at fyrlyset ble spredt ut i hele lysvidden, mens fiskerne på sin side hadde fått et opplyst sted å legge til i vintermørke.

Fyret på Sørhaugøy er et typisk ledfyr slik de ble bygget midt på 1800-tallet. Alle fyr ble rangert i en ordensklasse fra en til seks, alt etter lyktens styrke og synsvidde. Et fyr av 1. orden skulle ha 5 mils synsvidde, et av 2. orden 4,5 mil osv. Sørhaugøy fyr var av 5. orden, og hadde dermed en synsvidde på 3 mil. Fyrvokterlønningene var inndelt etter fyrets ordensklasse, med tillegg eller fradrag etter fyrets beliggenhet m. m. Fyrvokteren på Sørhaugøy var relativt godt betalt. Han tjente 270 spesiedaler i 1866, og 300 pluss 50 i tillegg i 1875. Til sammenligning tjente kollegene på Høyevarde 250 og Ryvarden 150 spesiedaler i 1875.

Fyrstasjonen var beregnet på en familie med tjenestepike og dreng, og huset den fungerende fyrvokteren på Sørhaugøy flyttet inn i var et typisk familiefyr. Slike fyrboliger hadde opptil seks værelser, kjøkken, spiskammers, proviantkjeller og ofte murt bakerovn i kjelleren. På Sørhaugøy var det brønn, oljebod og proviantrom i kjelleren, i første etasje kjøkken, spiskammers, dagligværelse, kammers, sovekammers og barnekammers mens det på loftet var ett kvistværelse. Stedet var klart for en fyrfamilie til innflytting.

Fyrvokter Absolon Sarheim - Tonjers første virkelige fyrvokter

Stillingen som fyrvokter ble lyst ut høsten 1846. Allerede da arbeidene så vidt var kommet i gang i mai 1846, søkte fyrassistent Bugge om å komme i betraktning ved besettelsen av fyrvokterposten på Vibrandsøy. To måneder senere sendte tollinspektør Schive inn en søknad fra forhenværende fyrassistent Samuelsen om å bli ansatt som fyrvokter ved Vibrandsøy eller Prestø. Måneden etter søkte formannen for byggingen av fyret, Hans Hansen, på den ledige fyrmesterposten på Vibrandsøy. Vi kjenner også til at skipsfører Johan Andreas Jensen fra Fredrikstad, skipperborger O. H. Grønn i Stavern, Bergh, Søvold og

fyrassistent Baar søkte stillingen, samt at innrulleringssjef Pohlman Leslie sendte inn to søknader for underordnede. Med andre ord var det blant søkerne sjøfolk, tjenestemenn i egen og andre etater. Tilsammen var det 39 søkere til Sørhaugøy, og Fyrdirektøren ble bedt om å avgi betenkning og innstilling før Marinedepartementet tok avgjørelsen. Av de 39 ble den daværende fyrvokter ved Nordnes fyr, Absalon Sarheim, utnevnt til den første fyrvokter ved Sørhaugøy 9. februar 1847. Den 5. mars takket Sarheim for utnevnelsen, og han skriver han kan overta fyret i midten av april. Han mottok "Fyrindretningen med dens inventarium" fra formann Hans Hansen 14. april 1847, på den gamle fare- eller flyttedagen.

Hvem var det som ble fyrvoktere på midten av 1800-tallet? La oss bli bedre kjent med den første fyrvokteren på Sørhaugøy, for om mulig å se noen typiske trekk ved de som ble fyrvoktere på 1800-tallet. Absolon Sarheim var født 1786 i Bergen. Han var sønn av kjøpmann, senere megler Ole Absalon Sarheim (1741-1800) og Cecilia Meyer (1752-1830). Foreldrene giftet seg i 1779, og Absalon vokste opp med eldre og yngre søsken i Nykirkens menighet i Bergen. Året etter at faren døde bodde den nykonfirmerte Absalon hjemme hos moren som var huseier og pensjonist sammen med to brødre, tjenestepike og fire losjerende. Absalon, som sin eldre bror Mikal, reiste til sjøs etter konfirmasjonen. Ved undersøkelseskommisjonen 1804-5 var han "Volonteur, Matros" med fast adresse Bergen, og de neste ti årene gikk han gradene slik at han var styrmann da han giftet seg i Nykirken 1813. Bruden het Anne Magdalene Kaaresen, og hun var datter av skipper og kjøpmann Olai Kaaresen og Alida Garboe. De etablerte seg i Nykirkens menighet, og der fikk de fem barn fra 1814 til 1820. Konen døde 35 år gammel i 1820, og Absalon Sarheim giftet seg for andre gang 1829 med Anne Christine Busch. Mens han var en enkemann på 43 år, var hun en jomfru på 46, men de hørte begge til i det bergenske handels- og sjøfartsmiljøet. Absalon Sarheim var fra 1815 borger og skipper i Bergen. Etter fire ti-år til sjøs, ønsket Sarheim å gå i land omkring 1840.

Ved midten av forrige århundre ble det etablert mange nye fyr langs kysten. For erfarne sjøfolk var fyrverket en retrettmulighet etter mange år til sjøs, og Absalon Sarheim var en av dem som ble fyrvokter. Både Storting og regjering hadde godkjent prinsippet om at veltjente sjømenn ble ansatt som fyrvoktere, og slik fungerte rekrutteringen midt på 1800-tallet. Det var skippere og styrmenn, altså folk vant til ansvar, som kom i betraktning. Gjennomsnittsalderen ved ansettelsen var 45 år, men i 1882 bestemte man at ansettelsesalderen skulle være 50 år og over det. Begrunnelsen var at det var urimelig "at yngre Mænd skal foretrækkes for Veteraner som havde pløied Søen til over 50 Aars Alderen".

Sarheim var først fyrvokter på et lite fyr ute på Nordnespynten i Bergen, men avanserte til en bedre stilling da han ble fyrvokter på det nyopprettede fyret ved Haugesund. Allerede etter en måned på Sørhaugøy rapporterte Sarheim at

bygningene trengte reparasjon. I tillegg var det andre arbeider som gjenstod, og formann Hansen var fortsatt i distriktet. Han ga overslag på hva et stakittgjerde ville koste, og samtidig ble det bevilget penger til et rekkverk rundt bygningene på fyret. I september hadde stormen skadet sjøhuset, og i oktober og november kom det nye rapporter om skader. Sarheim klaget over utette tak, og en storm hadde tatt med seg en del materialer som lå ved sjøhuset. I desember måtte sjøhuset berges, og det nyoppsatte stakittet rundt fyrbygningen måtte også repareres etter en storm. Etter nærmere tre år søkte Sarheim om avskjed, og det kan se ut som om alder og sykdom hadde plaget ham på Sørhaugøy. Da han sluttet, søkte han om pensjon fra statskassen, og om å få refundert reperasjonsutgifter han hadde hatt på Sørhaugøy på tilsammen 118 Spd i 1847 og 1848. Det ble fra revisjonsdepartementet stilt spørsmål om Sarheims utbedringer hadde vært hensiktsmessige. Sarheim fikk til slutt refundert sine utgifter på 118 Spd, men søknaden om pensjon fra statskassen ble ikke innvilget.[15]

Absalon Sarheim og madamen flyttet tilbake til sitt gamle hus i Nykirkens menighet, og der døde konen i 1862. Fyrvokter Absalon fortsatte sitt eget husholdmed en tjenestepike og noen losjerende til han døde i 1866, 80 år gammel.

Storm, sykdom og ødeleggelser

I 1849 kom den nye fyrvokterfamilien med sitt flyttelass. Familien kom fra Svelvik ved Oslofjorden, og bestod av Johan Christian Nielsen på 39 år, konen Maren Christine født Nielsen på 40 og døtrene Anne Helene og Christine Nicoline på 6 og 4.

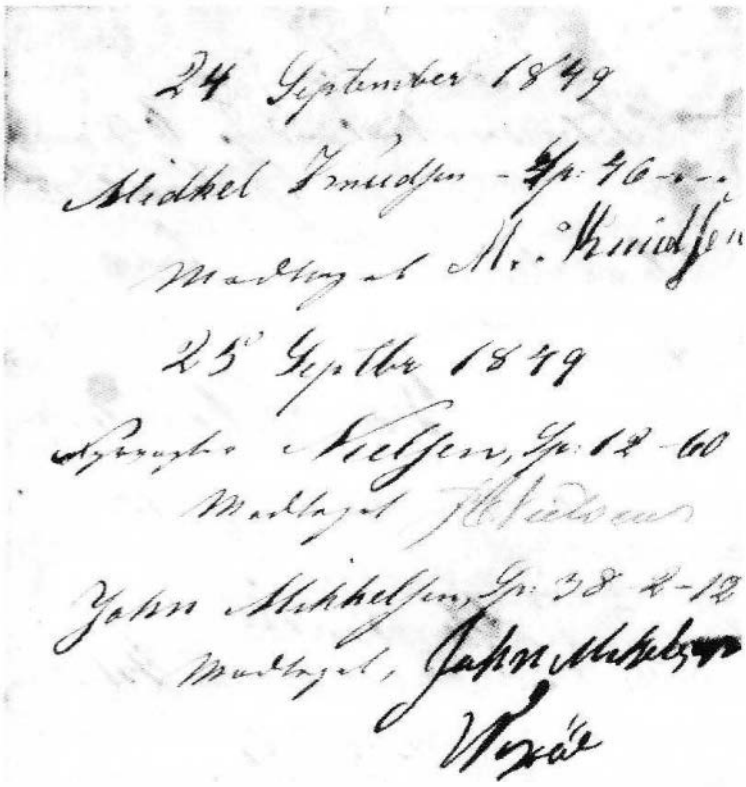

Fyrvokter Nielsen kvitterer for å ha mottatt 12 Spd. 60 skilling den 25. september 1849. Han mottar små og store beløp gjennom året, antakelig til utgifter med fyret og lønn.
Foto: Fra "Qvitteringsbog for de til Hougesunds Postaabneri ankomne Bancobreve" 1849-1856, Karmsund folkemuseum MHB 5368.

Den nye fyrvokteren J. C. Nielsen kom med nye krefter, og noe av det første han gjorde var å lage en fortegnelse over reparasjoner som måtte gjøres på fyrbygningene. Blant annet var det nødvendig å reparere utette tak. I 1850-årene var fyret sterkt utsatt for ødeleggelser under storm. Bare sommeren 1850 ble det gjort utbedringer for nesten 800 Spd. ved å reparere taket samt bryggen og oppgangen som ble ødelagt av stormen i mars. Sjøhuset ble også ødelagt, og måtte bygges opp igjen. I 1854 ble også fyret sterkt skadet, og reparasjonene beløp seg til over 500 spesiedaler.

Sørhaug, som hadde vært enkesete for prestene i Torvastad, ble solgt til lensmann Aas i 1852. Heftelsen om at fyrvokteren på Sørhaugøy disponerte øya mot en årlig avgift fulgte salget, og ble tatt med i skjøtet.[15] Enkeprostinne Jalles var død i 1851, og fordi sognepresten i Torvastad ved salget mistet en del av inntektene sine, ble det bestemt at sognepresten i Torvastad skulle ha 1/3 og grunneieren av Sørhaug 2/3 av den årlige avgiften.

Under de store stormene i 1850-årene var det mye sykdom på Sørhaugøy. I februar 1854 fikk fyrvokterens en sønn som ble døpt den 11., og ti dager senere står det i kirkeboken at fyrvokterens kone døde på barneseng med dødfødt drengebarn.[17] Muntlig tradisjon forteller at fyrvokterens hustru døde som følge av sykdom hun hadde pådradd seg fordi huset ble svært fuktig av det harde været. Fyrvokterens sønn ble også syk, og det fortelles at mens legen var på fyret, blåste det opp en slik storm at han ble liggende der værfast i hele tre uker og kunne ikke komme inn til sine pasienter i Haugesund.[18] Det er mulig at fyrvokterens fikk tvillinger, eller at kirkebokskriveren overdrev da han skrev om det dødfødte guttebarnet: Gutten vokste opp!

Nielsen avanserte videre til en bedre fyrvokterpost i 1855. Han hadde søkt på fyrforvalterposten på Færder i 1852, men den gangen nådde han ikke opp. Tre år senere var stillingen ledig igjen, og nå fikk han napp. Midtsommers 1855 flyttet fyrforvalter Nielsen til Færder med tre barn; de to døtrene og sønnen Marnus Christinus på ett og et halvt. Etter utlysnings- og søknadsrunden kom det en ny mann til Tonjer samme år.

Fyrvokter Rolfsen og skipper Olsen

Den nye fyrvokteren het Jonas Rolfsen, var fra Mandal og akkurat passert femti år da han kom til den unge og aktive byen ved sundet. I 1865 var fyrvokteren blitt enkemann. Han hadde en sytten år gammel datter hos seg, Anne Andrea, som var født i Stavanger, og dessuten to ugifte tjenestefolk. Tjenestekaren het Johannes Larsen, 45 år fra Helleland, og hans oppgave var nok å være fyrvokterens assistent. Tjenestepiken Malene Salvesen på 50 år fra Kristiansand stelte huset, samt sauene og kua som holdt til i en liten uthusbygning.

Hverdagslivet på et fyr var regelmessig for fyrvokteren. Om dagen var det

maling og reparasjonsarbeid, tørking av prismene i fyrlykten og arbeid med å føre journalen og annen nødvendig korrespondanse. Nattevakten var delt i to økter, slik at assistenten, kona eller barna tok den ene økten med å passe lykten, mens fyrvokteren tok den andre. Fyrdirektøren hadde på slutten av 1800-tallet 150 fyr å administrere. Allerede i 1854 fikk fyrvokterne trykte og paginerte vaktjournaler, og i 1868 kom det trykte skjemaer og blanketter for rapportskriving. Fyrdirektøren forsøkte å følge nøye med, og årlige inspeksjonsreiser til hvert fyr gjorde det mulig for Fyrdirektøren å detaljstyre. Etterhvert kom det trykte skjemaer for de årlige turene med allminnelige bemerkninger, beordrede arbeider i inneværende termin, beordrede arbeider i neste termin, forslag å oppføre i neste reparasjonsforslag. Inspeksjonene ble gjort av overingeniøren, eller av fyrdirektøren selv.

De høye herrer hos fyrdirektøren i Christiania stusset vel derfor i august 1866 da det kom søknad per telegram fra Halvor Olsen i Haugesund om å bli konstituert fyrvokter på Tonjer. Dagen etter telegraferte Olsen at han hadde vært på fyret for å vokte, men han fant ingen journal eller instruks. Først noen dager senere kom det brev fra sorenskriver Hofgaard i Stavanger om at fyrvokter Rolfsen var død. Det ser ut til at siden Olsen først var så interessert, så fikk han være fungerende fyrvokter i fire måneder til en ny var ansatt. Etter en ukes tjeneste sendte Olsen inn rapport, og beskjed om at han hadde gjort seg kjent med instruksen.

Den geskjeftige Halvor Olsen hadde tatt saken i egne hender, og sett muligheten for en stilling i statens tjeneste. Halvor Olsen var født i Brevik, og var befaren skipper da han etablerte seg med familien i Haugesund i 1850. I 1856 var han hovedreder for byens neststørste skip, skonnerten «Skandinavien», og var blant byens største disponerende redere. Skipper Olsen slo seg på sildesalting, men var uheldig med sildespekulasjonene i 1857-58. Olsen var derfor en av de

Halvor Olsen - kjøpmann, sildesalter, skipsreder- og fungerende fyrvokter i 1866! Foto: Karmsund folkemuseum, p. a. 1.1089.

fire første og større næringsdrivende som ble slått konkurs i Haugesund, i 1858-59, men alle fire oppnådde akkord og fortsatte forretningene. I Strandgaten bygget han et større hvitmalt hus syd for torget som han delvis leide bort til telegrafstasjon og apotek i 1864, og han forsøkte seg som hotellvert med utskjenking av øl og vin. I slutten av 1860-årene opplevde han sin andre konkurs i løpet av et snautt tiår. Han hadde tapt penger på en landhandel han hadde drevet på Visnes i et par år, men mest hadde han tapt på sildehandel, skipsfart og kornhandel. Han døde i 1870, bare vel 50 år gammel.

Halvor Olsens gjorde mange forsøk på å skaffe seg et levebrød i 1860-årenes Haugesund, og et av de mest spesielle var forsøket på Tonjer fyr. Likevel skiller han seg i hovedsak ikke ut fra haugesunderne flest i andre halvdel av 1800-tallet: Aktivitet på flere fronter, få flere bein å stå på, spre risikoen. Forsøk noe nytt. Og samtidig passer skipper Olsen inn i kategorien med sjømenn som forsøkte å finne seg en retrettstilling på land; slik som skipper Sahrheim hadde gjort.

Fyrfamilien Pedersen

Etter det lille mellomspillet med skipper Olsen på Tonjer, ble Ole Pedersen ansatt som fyrvokter på Sørhaugøy 22. oktober 1866. Fyrvokter Pedersen meddelte Fyrdirektøren i november at han aktet å reise fra Stavern til Haugesund den 8. desember, og han ba samtidig om en liten økonomisk hjelp til reiseutgiftene. Han fratrådte fyvokterposten på Stavernsodden 1. desember, og etter den lange reisen midt i måneden, overtok han Sørhaugøy 22. desember. Det ble nok en spesiell julefeiring det året for fyrvokter Pedersens på Tonjer, i ukjente omgivelser langt fra Oslofjorden.

Mens den første fyrvokteren på Tonjer representerte sjøfolkene som gikk i fyrvesenets tjeneste, var Ole Pedersen representant for de sjømilitære tjeneste-

Fyrvokter Ole Pedersen (1815-1895) som var i statens tjeneste i 72 år!
Foto: Karmsund folkemuseum, p. a. 1.235.

Fyrvokterkone Jensine Pedersen, født Tøgersen (1827-1909).
Foto: Karmsund folkemuseum, p. a. 1.236.

mennene i marinen som ble fyrvoktere. Ole Pedersen var født 1815 i Halden, og foreldrene var matros Peder Jensen og konen Sille Marie Olsdatter. Han var bare åtte år gammel da han gikk inn i marinen i Stavern. I stillingen som dreng, som begynnerstillingen het, gikk Ole Pedersen på skole og lærte disiplin. Lønnen som marinedreng var halvannen skjeppe rug om måneden. I 10-års alderen kom han opp i en høyere klasse og han fikk da en -1- spesiedaler om måneden. Fra han var 12 år var lønnen 1 spesiedaler og 40 skilling, og ved fylte 15 år ble han opptatt i marinen som lærling.[19]

Ole Pedersen gikk gradene i marinen og rykket opp til kanoner som var nest-øverste underoffisersgrad i marinens artillerikorps. Da han hadde passert vel de tredve, giftet han seg første gang, men konen døde tidlig, antagelig i barselseng. I 1847 giftet han seg for andre gang med den tolv år yngre Jensine Jensdatter fra Porsgrunn.

Da marinens hovedstasjon ble flyttet til Horten i 1850-årene, flyttet også Pedersens dit fra 1855 til 1857. Men da muligheten bød seg, flyttet familien tilbake til Citadellet i Stavern. Ved siden av sin militære stilling som kanonér fikk Ole Pedersen tilsyn med et lite fyr ved Stavern; Stavernodden. Men da hele marinen ble flyttet til Horten i 1860-årene, søkte Ole Pedersen andre fyrvokter-stillinger, og i 1866 ble han ansatt på Sørhaugøy. Her var han til han døde i 1895, og da hadde han tjent staten i 72 år!

Fyrvokter Pedersen var en velkjent mann, og mange haugesundere husket ham som en snill mann fra da de om sommeren var ute på Sørhaugøy og

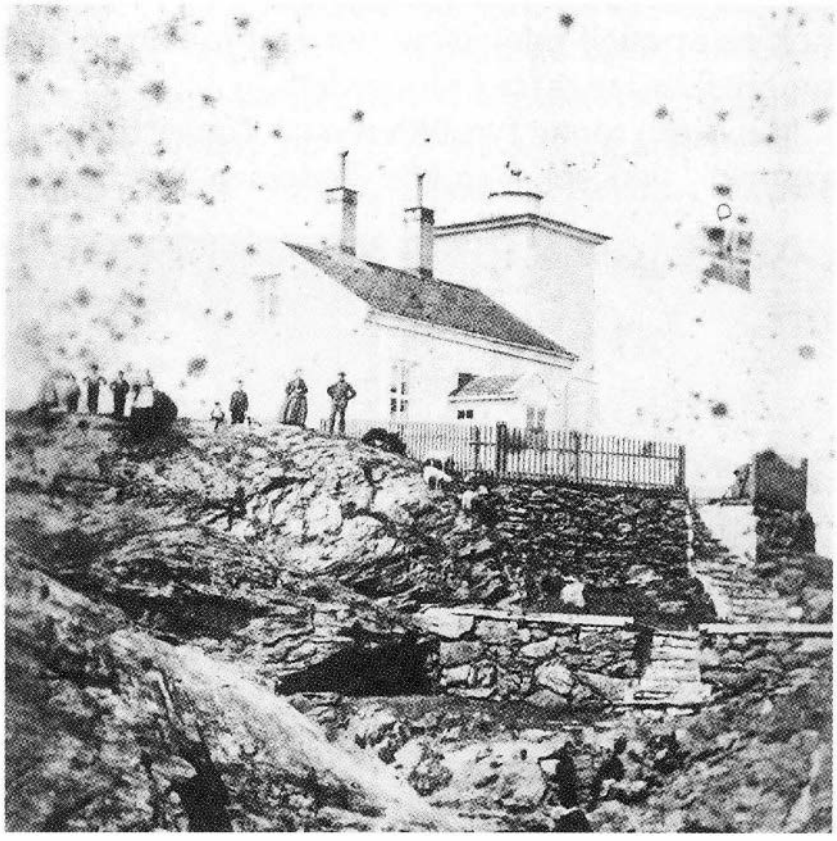

Familien Pedersen foran Sørhaugøy fyrstasjon ca. 1867. Vi ser det fine murarbeidet og trappene foran fyrbygningen. Stakittgjerdet rammet inn hagen med bærbusker og blomster. Legg også merke til pipehettene og taket på huset samt fyrtårnets profil som senere ble forandret. Foto: Karmsund folkemuseum.

plukket kusom på markene og skjell på stranden. Pedersen nøt stor anseelse innen sin etat. Han var ofte med ved overtakelsen av nye fyr. Han var en helsesterk mann, som etter hva familien kunne huske, aldri hadde søkt lege.[20] Selv sa han i et avisstykke, i Aftenposten i forbindelse med 70 års tjeneste i staten, at "han tror lidet paa Lægerne; siden sit 18de Aar har han ikke benyttet nogen af dem."[21]

Det var en tallrik familie som kom fra Stavern til Tonjer; fyrvokteren og fruen hadde med seg sine åtte barn fra 2 til 17 år.[22] Den store barneflokken var en ressurs. Den eldste datteren var lærerinne for søsknene sine, og de andre barna hjalp foreldrene. Fyrvokteren skulle ha en assistent til å hjelpe seg, men fyrvokterens barn hjalp til slik at pengene til lønn forble i husholdet.

Husholdningen på Sørhaugøy har vært preget av at inntekten kom fra Staten. Inntekten var kanskje ikke så stor, men den kom jevnt hver måned. Kostholdet har vært preget av selvfanget fisk, og matvarer kjøpt hos bønder i byen eller i butikkene. Fyrvokterfamiliene på Tonjer hadde en melkeku og sauer fra 1850-årene, men de hadde ikke noe utsæd i 1865 og 1875. På slutten av forrige århundre skjedde det mye innen eksperimentering og nydyrking, slik at fyrfamilien fikk grønnsaker og flere husdyr på Sørhaugøy.

Statusen til statstjenestemenn, og økonomien til fyrfamiliene gjorde at de skaffet seg bypregede møbler. Ofte var møblene pene håndverksstykker, kanskje innførte mahognymøbler som kom fra kontinentet. Det var jo mange skippere som ble fyrvoktere, og de kunne ta med seg møbelstykker og andre gjenstander fra det store utland. Familien Pedersen hadde blant annet møbler av bjørk og mahogny i stilartene empire og rokokko.

Det daglige livet gikk sin gang uten de store begivenheter. Men det skjedde at hendelser gjorde inntrykk, ofte knyttet til uvær og forlis. En uværsdag i 1880-årene kom en slupp i drift på Sletten og drev inn på en av holmene nord for

Rokokkostol. Stolen er brunmalt, bena er forkortet og toppstykket forenklet. Familiehistorien forteller at Pedersen som bryllupspresang i 1847 fikk gamle møbler som stod i Citadellboligen i Stavern. Møblene kan være kommet med embetsmenn fra Danmark.
Foto: Karmsund folkemuseum, MHB 8807.

fyret. Man så at to mann kløv opp i masten, men masten brast og de to ble borte i sjøbrottene. Et anker var det man fant igjen av sluppen - alt annet var slått til pinneved. Mindre dramatisk var en annen grunnstøting der et stort kornlastet engelsk dampskip gikk på Skåretreboen, noen kabellengder nord for Tonjer. Båten ble stående noen døgn, og da avslepningen var mislykket, bestemte man seg for å lempe en del av lasten overbord. Det ble en kjærkommen anledning til å få gratis korn, og et utall av båter og skøyter klaffet til skipssiden under kornspruten.

Grunnstøtingen førte til at Sørhaugøy fyr ble forandret slik at den skjermet for Treboene, hvor det etter noen år ble satt opp både lys og lydbøye.[23] Etter nærmere førti års drift ble fyret forandret og forsterket i 1885. Det ble satt inn et linseapparat og et såkalt klippapparat med urverk. Disse var så i drift i over femti år. I 1880-årene forsøkte man å stenge vestre innløpet til sundet mellom Sørhaugøy og Gardsøy for å gjøre sundet lunere. Solide steinblokker ble lagt ned i dette forsøket på molobygging, men en høstdag kom storværet fra vest og steinblokkene ble av dragsuget spredt utover bunnen - et bevis på hva naturkreftene kan prestere når de slipper seg løs.

Fyrvokteren hadde sin daglige gjerning, men hvordan var det for barna å vokse opp på et fyr uten fastlandsforbindelse? La oss se på barna til fyrvokter Pedersens hvordan de vokste opp.

Fyrvokter Onanda - en kvinne av sin tid

På Vibrandsøy var det stor befolkning, aktivitet og egen skole (les artiklene i Årbok for Karmsund 1995-96). Fyrfamilien hadde god kontakt med de andre på Vibrandsøy, men også med bysamfunnet. Alle barn på Sørhaugøy har måttet gå på skolen. Vi vet ikke sikkert om alle barna på fyret gikk på skole i Haugesund sentrum eller på Vibrandsøy, men de vi kjenner til gikk på Vibrandsøy.

Smykkeskap hjemført fra Japan i 1880-årene. En av sønnene på fyret hadde det med hjem som førstereisgave til sin 20-årige søster.
Foto: Karmsund folkemuseum, MHB 8828.

Av Pedersens åtte barn døde to små og to unge, mens fire ble voksne. Den eldste datteren, Jenny født 1856, hjalp foreldrene i huset så lenge de levde. Senere bodde hun sammen med søsteren i Strandgaten i Haugesund. Hun var sydame, og ugift. Nestemann, Oluf Hjalmar født 1860, reiste til sjøs før han giftet seg og slo seg ned som ølhandler i Haugesund, men han døde allerede i 1891. Broren, Georg Reinholdt født 1862, var skipper, bosatt og gift i Haugesund.

Den yngste av barna, Onanda født 1864, vokste opp til å bli en myndig og sterk dame. Fra oppveksten på Tonjer var hun vant til båtliv og roing. Hun deltok derfor i kapproingen for damer i Haugesund på 17. mai i 1895, og den gangen rodde de rundt hele Risøy! I konkurranse med andre av byens damer vant Onanda kapproingen med glans.

Da faren døde i 1895, fungerte Onanda som fyrvokter i tre måneder. Etter at en ny mann var på plass, flyttet Onanda Pedersen til byen og løste borgerskap. Hun drev leketøy- og garnforretning i Strandgaten fra 1896 til 1936, og overlot forretningen til brordatteren Gudrun Pedersen i 1937. Onanda Pedersen var kjent for sin innsats i søndagsskolen og K.F.U.K, som hun også var med å stifte i Haugesund.

Fra familien Pedersens har museet fått en rekke gjenstander

Onanda Pedersen (1864-1950). Fungerende fyrvokter vinteren 1895/96 og handelsborger i Haugesund 1896-1936. Roer og aktiv i byens kristelige liv.
Foto: Karmsund folkemuseum, p. a. 1.238.

Bibelord i ramme av lyng og blomster som Onanda Pedersen har laget. Hun laget mange slike bilder, og ble belønnet med medaljer for sine lyngarbeider. Materialet til arbeidet er funnet på Tonjer.
Foto: Karmsund folkemuseum, MHB 12151.

som vitner om flittige hender i lange kveldsstunder av Onanda og hennes søsken. Søstrene broderte de nydeligste broderier på putevar, undertøy, navneduker og dukkeklær, og de brukte materialer de fant på Tonjer til å lage andre gjenstander.

Ut av eikeløv tryllet Onanda Pedersen små kunstverk - her med Velkommen, to skip, to stjerner og et anker. Foto: Karmsund folkemuseum, MHB 12152.

Nytt århundre-nye krav

Etter tredve år med fyrvokter Pedersen kom det ny fyrvokter i 1896. Samuel Andersen var født i Kvinesdal i 1842. Konen var fra Kragerøkanten, der også de to hjemmeboende barna i 1900 var født. Fyrvokterens gamle mor bodde hos sønnen, og familien hadde en ung tjenestepike til hjelp med husstellet. Det å være fyrvokter var en ansett stilling for eldre skippere, og med det var det middelklassestandard over husholdet. Man hadde tjenestejente, og spesielt nødvendig var det på fyrstasjoner hvor det var jordvei som krevde arbeidsinnsats. Det var nok derfor et stort problem da man i 1897 måtte konstatere at det var for lite vann i brønnen til å holde ku. Tre år senere hadde vannproblemet løst seg, for da hadde de både ku og høns og de dyrket både poteter og frukt.

Klokkene fra Pedersens som bodde på fyret fra 1866 til 1896. Det fortelles at da skoledagen på Vibrandsøy var slutt og barna på fyret hadde gått hjem over Gardsøy, ringte de med en klokke for å hentes med robåt over til Sørhaugøy. Foto: Karmsund folkemuseum, MHB 8841.

Nye øyne ser annerledes på tilstanden enn de gamle, og allerede første året ble det bestilt ny komfyr til kjøkkenet og en etasjeovn til spisestuen. Det ble også påpekt at bryggerhus manglet, og at bakerovnen var ubrukelig. I uthuset var det plass til begge deler, i den såkalte materialbod. Bygningenes vedlikehold og utbedringer ble diskutert hele tiden. Uthusets bordtak og tekning var svært dårlig, og takrennene på hovedhuset burde skiftes, men det holdt nok i noen år til. Da uthustaket ble utbedret, måtte taksteinene tas av, og sutaket og lektene skiftes fordi de var råtne. Malingsarbeide var det til stadighet. Så godt som hvert år var det maling av en bygning utvendig eller innvendig, eller flekkmaling. Noe ble kalt alminne-

lig vedlikehold, men noe arbeide ble spesifisert: "Malerløn 3 Øre pr. Strøg pr. m² bør gives her hvor saa store bygninger." Ellers var det for eksempel å reparere en dørterskel i inngangsdøren, eller anskaffe 30 meter lynavledertau med forgylt spiss.

Allerede første vinteren fikk den nye fyrvokteren erfare værforholdene, og forlis rett utenfor fyrvinduene. I november 1897 forliste Peder Amlies galeas "Ophir" ved Sørhaugøy. Galeasen kom fra England med en ladning kull, men gikk ned ved innseilingen til Haugesund på grunn av tåke.

Den nye fyrvokteren fikk gode ord ved første inspeksjon, og senere var attesten: Utmerket stell og orden. Men disse inspeksjonene var gjerne ikke så populære, og fyrvokteren var ikke alltid hjemme når inspeksjonen innfant seg. Et år var fyrvokteren i byen, og to år senere var han heller ikke på plass: "Netop reist til Byen uagtet viste Inspic. var ivente idag".

Vedlikehold av fyrlykten var høyest prioritert, og lyktens innstilling ble korrigert og ettersett ved fyrdirektørens årlige inspeksjon. I 1905 ble for eksempel linseapparatets stilling forandret slik at den åpne del (90 grader) vendte mot byen - fra Garpaskjær til Haraldstøtten. Dette kunne henge sammen med en tilsvarende korrigering på for eksempel Røværsholmen, eller at det hadde blitt satt opp en ny lanterne på et skjær.

De mange godordene fyrvokteren fikk for utmerket pent stell og orden, kostet nok, og i 1909 var fyrvokter Andersen dårlig og ønsket avskjed 67 år gammel. Det fikk han, og noen måneder senere var den nye fyrvokteren på plass.

Ny mann på post

Den nye fyrvokteren, P. A. Hansen, mente det stod dårlig til med fyrstasjonen, slik som det ofte er når en ny person overtar. Huset var fuktig, og kjeller og uthus dårlige. Fyrinspektøren skriver at det "Kan nok være; man vilde neppe bygge slik nutildags". De endringene som ble anbefalt var å få oljen ut av det trange kjellerrommet og sette inn et lite vindu i fjøset hvis det holdes ku, og at det bygges en oljebod og utedo i et nytt skur. Etter noen år ble det konstatert grønske av mugg i alle kjellerrom, og det skrev seg fra den dårlige grunnmuren av løsbrent teglstein. Det ble anbefalt å drenere kjelleren og hive ut teglsteinsgulvene, grave ut våt jord og søle og fylle på stein og sementmørtel samt lage noen ventilasjonshull i muren. Mens det tidligere hadde vært en luke i gulvet til kjelleren, ble det nå lagt en ledning fra vannbassenget i kjelleren til en vannpumpe i kjøkkenet for å lette husarbeidet. Noen år senere var arbeidet utført, og inspektøren rapporterer at "Bygningen er blit et eldorado efter Rensningen av Kjælderrummene erklærer Fyrv. & Frue".

Den nye fyrvokteren rusket opp i litt av hvert, blant annet ville han ikke uten

videre godta leieforholdet til Sørhaugøy. Som vi husker fikk enkeprostinne Jalles en del av inntektene, men siden hennes død var det sognepresten i Torvastad og grunneieren på Sørhaug som delte leieinntekten. Fyrvokter Andersen kunne fremvise kvitteringene på at han hadde betalt kr. 24 i årlig avgift med 1/3 til sognepresten og 2/3 til grunneieren L. O. Stensland. Dette hadde han gjort fra 1896 til han flyttet mot han hadde fri råderett over hele Sørhaugøy. Også den nye fyrvokteren måtte slå seg til tåls med denne ordningen. Han fikk heller ikke bedret økonomien da han spurte om han ikke tilkom "betaling for besørgelse av Posten til fyret, jeg har nu i di aar jeg har veret her ved Sørhaugøen fyr bragt posten frem og tilbage utten nogen betalling."

Under Første verdenskrig, i slutten av februar 1916, var fyrvokter Hansen med på å redde et fartøy ute ved skjærene ved Kvalen fyrlykt. Fyrvokteren så at de seks ombord på Flekkefjordskøyten løp vilt om på dekk, viftet med arbeidslykter og og blåste i lur alt de klarte. Han sto i tårnet og fikk vinket ned til skipperen på Utsira-båten som lå ved Seglems eller Brandt Utnes brygge, og som så kom skøyten til unnsetning.[25]

I brev til fyrdirektøren i Kristiania datert Sørhaugøen fyr 5. april 1922 skriver Hansen: "Da jeg 6te Desember Maaned dette aar fylder 70 Aar og falder vel da

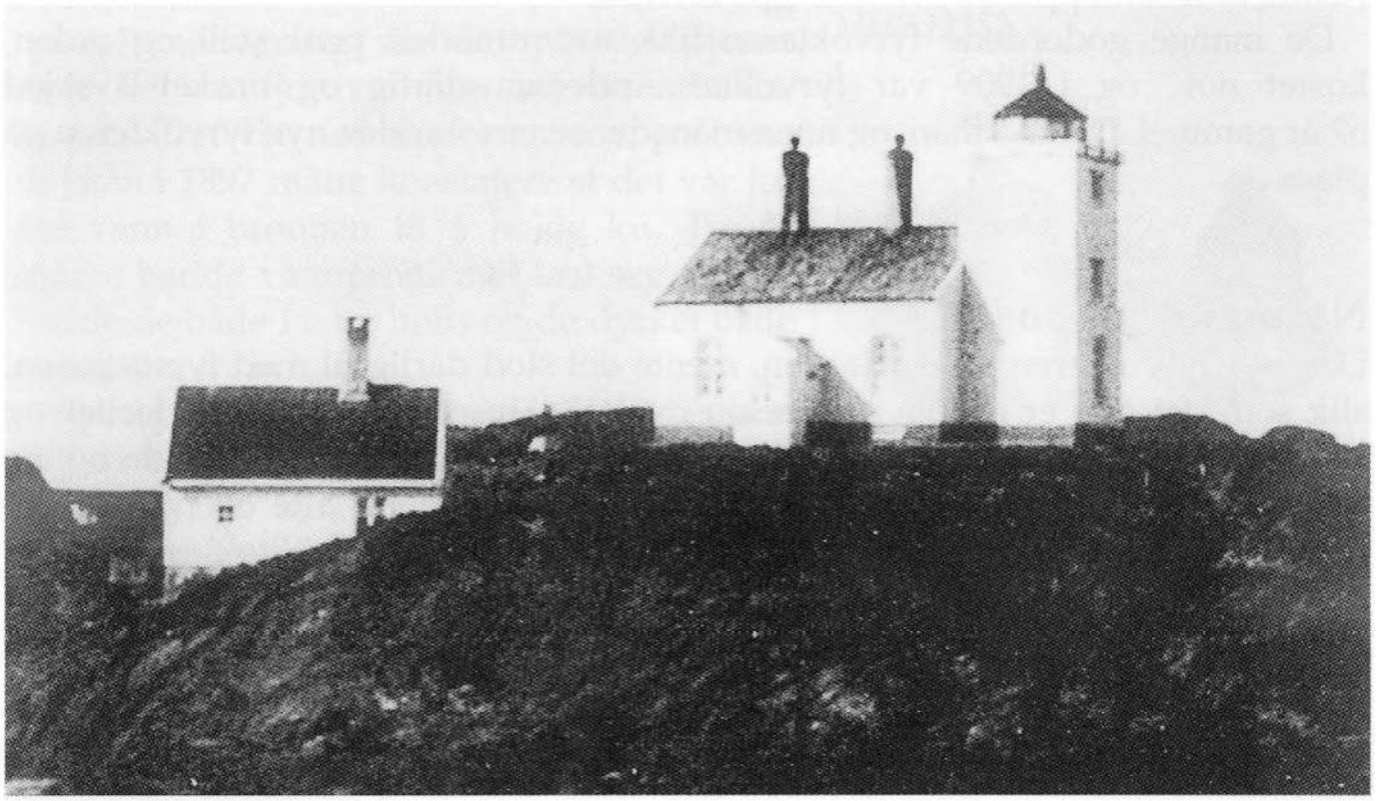

Fyrbygningen og uthuset ca. 1910. Vi legger merke til at fyrtårnet har fått større lanterne (i 1885) og at pipehattene er redusert. Uthusbygningene har pipe, og det betyr at bryggerhuset er innredet med skorstein og bakerovn. Oljebod og privet er ikke bygget nordøst ved fyret, der privetet står i dag.
Foto: Karmsund folkemuseum, t. a. Sørhaugøy.

for Aldersgrensen skal jeg tillate mig at spørge om vad tid jeg maa flytte fra fyret, ønsket helst til Høsten efter nermere bestemmels. Dette er for at jeg kan faa undersøke om at faa leie hus til den tid. Vor stor pensjon vil jeg vel omtrent faa? Jeg har veret i Statens tjeneste omtrent i 50 Aar 24 1/2 Aar til høsten i Fyrvæsenet og 25 aar i Statens Havnevæsen".

Her skriver statstjenestemannen som planlegger pensjonstiden. Hele yrkeslivet har han tjent Staten. Den faste og sikre inntekten kombinert med tjenestebolig har vært en god ramme om hverdagen, men pensjonstiden er mer usikker. Hva ville han få i pensjon, og hvor skulle han flytte? Kanskje tilbake til barndommens rike, eller til et helsebringende klima? I oktober kom omadresseringsbrevet: "...min Adresse efter fraflytningen fra fyret er Skaanevik Søndhordland." På den gamle flyttedagen, også kalt faredagen, 14. oktober, skulle fyret overleveres den nye fyrvokteren. Ofte var betrodde fyrvoktere bedt om å være tredjemann ved overtakelser. Overleveringsdagen kom, men ingen tredjemann. Den gamle og nye fyrvokteren gikk og ventet i flere timer, men ingen kom. Tilsist rodde fyrvokter Hansen til byen og gikk på Telegrafen og sendte følgende telegram: "Da her enu ikke er kommen nogen overleverings mand skal jeg og Storsten ordne det os imellem". En time og fem minutter senere kom svartelegrammet fra Fyrdirektøren: "Ja, De må ordne overleveringen selv til den nye fyrvokter, da der ikke kommer til å være noen tilstede på fyrvesenets vegne".

For den gamle fyrvokteren var dette et lite signal om en ny tid. Den nye fyrvokteren representerte også noe nytt. Ikke var han skipper, sjømilitær eller statstjenestemann fra andre etater - han var fyrvoktersønn med lokal tilhørighet.

Fyrfamilien Storstein kommer fra Røvær

Den nye fyrvokteren Haakon Storstein hadde vært assistent hos faren, fyrvokter, tidligere stortingsmann Haakon Storsteen, på Gitterøy - også kalt Gletta - fyr på Røvær. Faren døde i 1908, og Haakon Storstein overtok som fyrvokter i ett år før det ble lagt ned i 1910. Det var oppført et annet fyr på Røvær, Røværsholmen fyrstasjon, i 1892, og i 1914 ble stillingen lyst ledig. Storstein søkte, og fikk stillingen som han hadde til 1922 da han ble fyrvokter på Sørhaugøy.

Haakon Storstein var født på Storstein i Skåre i 1869. Etter å ha styrt farens gård noen år ville han i ung alder dra til sjøs, men moren sa han skulle bli skolelærer. Han var derfor ved Amtskolen på Haraldseid i Skjold 1886, og Amtskolen i Indviken i Nordfjord 1889-90. Lærer ble han ikke, så han hyret seg med en galeas fra Haugesund med feitsildlast til Russland. Han reiste også et år på hvalfangst på Island, men ellers drev han fiske "sommer og vinter i mange og lange år".

I 1893 giftet han seg med Inger Magdalene Sebjørnsdatter fra Eltravåg i Sveio.

De fikk åtte barn fra 1894 til 1910. De bodde først som leieboere i Eltravåg, før de i 1897 flyttet til Røvær. Der bodde de i et lite hus som gamle fyrvokter Storstein hadde kjøpt etter Røværulykken i 1899, og huset ga han til sønnen etter noen år som takk for hjelpen med å føre post og matvarer, utføre arbeider og forskjellig annet på Gitterøy fyr.

Familien Storstein flyttet altså til Sørhaugøy i 1922. Den yngste sønnen til fyrvokteren har fortalt hvordan det var å komme fra Røvær til Sørhaugøy:

> *Vi skulle reise i november, men en uke før flyttedagen ble det så fint vær med blankt hav, at vi syntes vi måtte benytte godværet. Det var jo ikke så godt å vite hvordan det ble en uke etter. Det var Konrad og Torgny Schrøder som skulle ta flyttelasset med skøyta si. Jeg var da 13 år og syntes det var fælt å flytte. Da alt var kommen ombord og vi kastet loss og begynte på innturen, da ville jeg kveles. Vi var heldige når vi kom til Tonjer for det var flo sjø, så skøyta fløt helt inn. Da vi kom på land og fikk se den fine holmen og Haugesund ganske nær, så glemte jeg snart det vi var flyttet fra.*[26]

Som alle barn måtte også barna på Sørhaugøy gå på skole. Kristoffer hadde et år igjen av folkeskolen, og det året gikk han på Vibrandsøy. Han forteller at han

Fyrvokter Haakon Olaus Storstein (1869-1946) og kona Inger Magdalene Sebjørnsdatter (1869-1933) en solskinnsdag utenfor fyret ca. 1930. Foto: p. e.

fikk kamerater på Vibrandsøy, både gutter og jenter. Tretten år gammel rodde han til skolen, men ofte var været slik at han ikke kom seg dit. Oljehyre hadde de ikke sånn som nå, og draget i sjøen kunne være farlig.

For barna var fyrholmen et eldorado. Ungdommene fra Vibrandsøy dro til holmen i fritida, og ofte hadde de med seg ungdom fra byen. De slo ball på sletta på vestsiden av Sørhaugøy, og de fortalte historier til hverandre - ofte spøkelseshistorier. En bror spilte fele, men de danset ikke. Det var alltid noe å finne på, og de lekte mye handel. De laget handelsplass og handlet. Handelsvarene var ofte blomster som det var mye av. Selv dro Sørhaugøy-barna til Vibrandsøy eller byen for å treffe ungdom. Lørdag og søndag var kinodag, og på kino gikk de så ofte økonomien tillot det. På Vibrandsøy var det også jevnlig basar på skolen.

Likevel var det kanskje sjøen rundt fyrholmen som ble den største aktivitetsradiusen. Omgitt av skjærgård og hav, og med båt som eneste naturlig fremkomstmiddel og redskap for å få nødvendig fisk på bordet, ble barna tidlig vant til sjølivet. Kristoffer Storstein forteller:

> *Jeg var glad da skoletiden tok slutt og jeg kunne fiske for fullt. Her var mange fine hummerplasser og mye større hummer enn vi var vant til. Om høsten drev vi alkejakt. Nå hadde vi to gode geværer og vi var 3 stk. i en motorbåt. Vanligvis hadde vi et par hundre patroner med oss. En gang fikk vi 192 alker og kunne fått enda flere, for det var alker nok, men ikke mer ammunisjon.Vi kunne ikke dra på jakt hver dag, for vi måtte til kaien i Haugesund for å hykkra alkene [dvs. selge dem ut enkeltvis]. Vi tok 80 øre paret.*

For fyrvokteren var fisket en viktig attåtnæring. Han fisket til husbruk, men fisket også hummer som ble levert til Bjelland på Røvær eller til Østebø på Kvitsøy.

Fyrbygninggen ca. 1930. På loftet er det satt inn et takvinu til, men arken som er der i dag kom først i fyrmester Olsens tid 1940-52. Legg merke til at stakittgjerdet er skiftet ut med et jernrekkverk.
Foto: p. e.

Det ble fanget makrell og størje om sommeren, alke med jaktgevær om høsten, flyndrestikking i oktober-november, hummerfiske i desember, sildefisket på nyåret, vårfisket etter sei i slutten av april og hummerfiske igjen i mai. Fyrfamilien hadde mange hummerteiner og den beste fangsten på et mål var 22 hummere - ellers lå fangsten på 7-8 stk. Hummerfisket var godt ved Skåreholmen og Reiung, og ved Fyrskjærene vest for Sørhaugøy.
Sørhaugøy fyr var

> *Et roligt sted, pent sted. Fin utsikt, herligt at være. En 2 vekers lampe i Taarnet. Let fyr at passe, men der var meget malerarbeide hvert aar. God fiskeplads, hummer og andre fiskesorter. Vi hadde høns og egg og en del smale: Et jordstykke tilstrekkelig til en Ko, men vi hadde ingen. Jeg fanget Oter med saks, og solgte skindet og tjente mange Kroner. Kunde faa optil 105 Kr. pr. stykke. Jeg fik 12 stykker den tid jeg var der. (...)*[27]

Også havrekster kunne gi god ekstrainntekt. Kristoffer forteller om en gang fyrfamilien fikk tak på 30-40 props (runde trestokker opptil tre meter lange) som rekte på land, en annen gang var det ei blå tønne med blank parafin som gjorde at familien skaffet seg primus til å koke på. En flettet sivmatte som var sydd sammen inneholdt noe de trodde var 12 stk. geitost, men det viste seg å være bivoksstykker hver på 5 kilo. Samtidig fant de et helt stykke bivoks på 60 kilo, og to sekker fylt med bivokskaker. All bivoksen solgte fyrvokteren i Haugesund. En livbåt som de en gang fant på rek ble solgt til fiskere fra Sunnmøre for 650 kroner.

For fyrvoktersønnen Kristoffer ble fisket leveveien, og fra Tonjer drev han blant annet størje- og hvalfangst med harpungevær, ja enda månefisk fikk han i motorbåten han og broren kjøpte sammen. Ellers gikk det i åle- og hummerteiner, og selvfølgelig var han med på sildefisket. Han flyttet senere til Vibrandsøy, og etter krigen kjøpte han en og en halv tyskerbarakke fra Sørhaugøy og bygget seg hus på Røvær.

Storsteinfamilien hadde hatt ku og høns da de bodde på Gitterøy og Røværsholmen fyr. Da de kom til Tonjer i 1922 ville de gjerne innrede vedrommet til hønse og smalehus, men fyrdirektøren sa i første omgang nei. Senere fikk de laget det slik til at de hadde fem sauer, høns, katter og hund. Uthusbygningen inneholdt fjøs med to båser med gjødselbinge under, vedbod, bryggerhus med skorstein og bakerovn. Hønsene og sauene holdt til i fjøset. Hønene gikk ute, pikket i bakken og spiste blant annet insekter.Vinterfór til sauene ble slått på holmene og tørket på bakken. Sauene ble levert på Slaktehuset i byen, og betydde en ekstrainntekt, for de kjøpte ikke kjøttet tilbake. Hunden og kattene hadde arbeidet med å holde borte rottene som kom fra byen og Vibrandsøy.

Vann til dyrene ble hentet i en kilde nedenfor huset, mens vann til husholdet hentet de i vannbassenget i kjelleren. Det var takvann som ble samlet der, og det

Sørhaugøy fyr var et godt utgangspunkt for å fiske. Her ser vi fyrvoktersønnen Kristoffer Storstein med nisefangst ca. 1930. Foto: p. e.

blir husket som et veldig godt drikkevann. Av grønnsaker var det gulrøtter og rødbeter som ga god avling, mens poteter gjentatte ganger ga dårlig resultat. Rips, stikkelsbær og litt solbær hadde de i hagen. Det fantes ikke ville bær på Sørhaugøy, men masse blomster. Selv plantet familien påskeliljer. Det gamle systemet med grunnleie ble betalt til sognepresten i Torvastad og grunneiere på Sørhaug som før.

Fru Storstein tok seg av husmorarbeidet. Der hadde hun i de første årene en ubrukelig komfyr å slåss med - "... den er opbrændt og sundsprukken alle steder og kan ikke længer repareres". Trolig var det komfyren fra 1896 som var moden for utskiftning, og i 1925 ble det bevilget fra Oslo å kjøpe inn et nytt vidunder fra Ulefos Verk til kr. 235 med rør. I ledige stunder strikket hun, men drev ellers lite med håndarbeid. Hun snakket alltid om å "komme på land", og om sommeren reiste familien på ferie til Sveio eller hadde besøk derfra.

Storstein-familien handlet litt på Vibrandsøy, blant annet kjøpte de melk hos Knutsen. Ellers handlet de det meste som kaffe, brød, smør og sirup på Hasseløy. De gikk i land med båten i en vik på nord-vest siden av Hasseløy. Det varierte litt hos hvem de handlet, men forretninger som Dahl, Brandtzæg, Johannes Vestvik og Olsvik blir nevnt.

Fjorten dager etter overleveringen i 1922 kom fyrdirektør Holst på inspeksjonsreise. Inspeksjonsprotokollen forteller om "Bra stell overalt. Den indvendige maling i stuerne ser ikke godt ut p. gr. a. spikerhuller og falmede flekker." Selv om fyrdirektøren ikke skrev opp noe arbeide som skulle utføres i året som kom, er det tydelig at muntlige pålegg var like gode som skriftlige. Storstein hadde fått beskjed om å fjerne de indre rutene i lykten og male imellom, men det var ugjørlig for glasset gikk i stykker. Dessuten kom det dugg på ytterglasset som ble til is i frostvær. Arbeidet ble derfor stoppet.

Storstein hadde både kone og store sønner som kunne hjelpe til med tunge løft, som for eksempel ved oljeveiing. For Fyrdirektøren var dette problematisk, for han så helst at andre enn familien var med og bevitnet veiingen. Fyrvokteren mente vel det var unødvendig å engasjere arbeidsfolk fra byen, men skriver at "det herefter skal bli rekvireret fremmet hjælp, saasant der er nogen at opdrive dertil". Senere ble det til at Ytterøy, en mann fra Bakerøy, kom ut og var kontrollør når parafinen ble målt opp. Mens det tidligere var båter som dro til alle fyrene med olje, kom olja nå med båt fra Haugesund. Til oppvarming i huset var det kull, og lys fikk de fra Aladdinlamper.[28]

Ellers sto familien for arbeidet på fyret. Døtrene såvel som sønnene var med og tok vakter. Under fyrlykten var vaktværelset hvor de satt og voktet lyset. Arbeidet var å passe på at lyset ikke sluknet ved å klippe veiken når den ble forkullet, skru opp veiken og fylle parafin i en tank i tårnet. Det siste var mannfolkarbeid. Natten var delt i to vakter, og fyrvokteren tok gjerne den siste vakten selv. Om dagen var det vedlikehold, maling og reparasjonsarbeid. Hver dag, morgen og kveld, tørket fyrvokteren av prismene i fyrlykten med semsket skinn. Om vinteren måtte de fjerne snøen. Det gjorde de med sprit, mens sjøråk og salt regnet bort.

De værharde forhold som råder på pynten av Sørhaugøy, førte til stadige rapporter om skader og slitasje. I januar 1928 ble flaggstangfoten ødelagt, men i stedet for tillatelse til å sette opp ny kom det beskjed om at en ingeniør fra Fyrdirektøren skulle komme til sommeren og sette opp en ny flaggstangfot av kanaljern. Om høsten sendte han søknad om å få skifte ut den rustne vaieren på svingkranen ved sjøhuset, for det var farlig å bruke den til å heise båtene og andre tunge ting i land med.

Ofte var det lett synlige ting som det kunne gjøres noe med, som ble foreslått

Fyrvokter Storstein med barn, svigerbarn og barnebarn på besøk sist på 1930-tallet. I bakgrunnen til høyre skimtes fengselet og tårnet på Skåre kirke. Foto: p. e.

endret. Rundt juletider i 1931 fikk man erfare at all slitasje ikke vises. Under oppheisning av båten i svingkranen røk en støttebardun slik at hele kranen krenget over og falt ned på sjøhustaket. Det viste seg at bardunen var helt råtten inni, uten at det kunne oppdages noen feil utvendig. Folket på Sørhaugøy måtte vente helt til fyrvesenets arbeidslag kom om våren for å sette opp nye barduner.

Helsen kunne svikte noen hver på fyret, og i 1928 måtte fyrvokteren ha en liten operasjon på sykehuset. Da måtte han først sende spørsmål om sønnen kunne passe fyret den tiden, og det fikk han lov til. Tre år senere fikk fyrvokteren departementets tillatelse til å ha sønnen som lønnet hjelp om vinteren - i den utstrekning Fyrdirektøren fant det nødvendig. Lønnen skulle beregnes ut fra en månedslønn på kr. 160,-. Bakgrunnen for den lønnede assistansen var at konen var syk. Hun kunne ikke hjelpe til med passingen av fyret på grunn av gikt, og hun var også sterkt angrepet av bronkitt. Dette var en følge av spanskesyken som hadde rammet hele familien i 1918. De siste årene måtte hun bruke stav for å bevege seg, men lå mest til sengs etter legens anbefaling for å holde seg varm.[29] Hun døde i 1933.

Storstein skriver at "Da blev det ikke saa rart for mig; det blev saa ensomt og trist". Datteren Marta hadde stelt huset mens moren var syk, og hun fortsatte med det til hun giftet seg i 1937. Så i noen år var det "Straumsnesjentene", søskenbarn av fyrvokteren, som stelte huset. Da var det bare to, fyrvokteren og en sønn, igjen på fyret av den store familien. Sønnen hjalp faren i fyret, og ble senere fyrvokter på Ryvarden og Røværsholmen. Gjennom familien Storstein blir vi kjent med en fyrvokterslekt i tre generasjoner, og vi ser hvordan fyrvoktere kunne rekrutteres ved å gå i lære hos faren.

Fyrlyset ble forsterket i 1938. Fyrvokter Storstein skriver: "Vi fik nye lamper indsat i fyret (glødebrænnere) de 2 siste aar jeg var der. De var vanskelig at passe, saa jeg blev nervøs af dem. Lite søvn, og det var betænkelig for mig". Storstein betalte i alle år den faste avgiften til presten og grunneierne. I følge lov av 1939 innløste fyrvesenet Torvastad sogneprestembete og enkesetes del av Sørhaugøy, slik at i årene etter var det bare grunneierne på Sørhaug som skulle ha en, etterhvert symbolsk, grunnleie. I 1939 var Haakon Storstein 70 år, og kunne gå av med pensjon. Han flyttet ikke langt, først til Vibrandsøy og senere Risøy, og overlot fyret til en overtallig assistent.

Nok et mellomspill

Nærheten til Haugesund gjorde nok fyrvokterstillingen mer attraktiv enn mange utposter, men til gjengjeld var stillingene på utpostene bedre betalt, og det tiltalte mange. Tonjer ble av den grunn stående ledig i 1939. Fyrassisten på Kvitingsøy fyr som fikk stillingen på Tonjer, hadde samtidig søkt en fyrvokter-

stilling i Trøndelag. Rett etter tilbudet om Sørhaugøy fikk han tilbud om stillingen lenger nord, og han foretrakk å reise til Kaura fyr i Bessaker i Nord-Trøndelag. Han foretrakk Kaura fordi det var lettere adkomst til skolen for barna, og inntekten var bedre. Han fikk 20 dager fri høst, vinter og vår og fri fra vakttjeneste i fyrets slokningstid om vinteren. Han lot seg ikke overtale til å bli på Tonjer.

En av fyrvesenets overtallige assistenter måtte fungere på Tonjer til ny mann kom, og selv den overtallige skrev utålmodig etter to uker at han håpet han ikke måtte bli på Tonjer alt for lenge. Vaktene ble lange, skrev assistent Edvardsen, da han var helt alene på stasjonen. Han måtte likevel bli på post i nesten ett år. Først i oktober fikk han beskjed om at han skulle få avløsning og "fri ca. 14 dager for å ordne Deres private forhold". Deretter skulle han inn til kontoret i Oslo for å kurses i regnskapsførsel.

Avløseren, overtallig assistent Gjelle, reiste omgående fra Trondheim til Sørhaugøy da han fikk ordre om det fra Fyrdirektøren. Men bare fjorten dager senere ble Gjelle beordret til Haugjegla ved Smøla i Møre og Romsdal, og overtallig assistent Edvardsen, som da oppholdt seg på Lindesnes fyr, ble beordret tilbake til Sørhaugøy. I desember ønsket Edvardsen å gifte seg, men for å få fri i fire dager måtte han skaffe en kvalifisert stedfortreder. Det var ikke så lett, men etter to forsøk fikk han innvilget fri mot at F. R. Marselius, som hadde vært midlertidig fyrvokter på Ryvarden i 1931, tok på seg oppgaven uten utgift for det offentlige.

Krig og nedleggelse

Allerede i september 1939 var den nye, faste fyrvokteren, eller fyrmesteren som det nå het, ansatt. Men fyrmesteren hadde ikke kunnet tiltre på grunn av forholdene, skriver Fyrdirektøren i et brev i mai 1940. Først i august kom fyrmester Gerhard Kristian Olsen fra Erkna fyr i Trøndelag. Han var født i 1885, og var assistent ved Buholmråsa fyr fra 1921 til 1929, da han ble ansatt som fyrmester ved Erkna fyr. I innstillingen til fyrmesterposten heter det om Olsen:

> *Han har vært en pålitelig og bra fyrbetjent. Da han har vært på Erkna fyr, som er en isolert og utsatt stasjon, i 10 år, og da han har eldst ansiennitet av ansøkerne, bør han nå forflyttes til en lettere fyrstasjon.*[3]

Da han, som skulle bli den siste fyrmesteren på Sørhaugøy, kom på plass var det mye som manglet.

De første fem årene for fyrmesteren med familie ble dominert av tyskerne. Tyskerne befestet Tonjer tidlig i 1940, og holmen ble laget om til en ren festning. De bygget tre brakker og tre bunkerser og stilte opp skyts. Først var det fem små

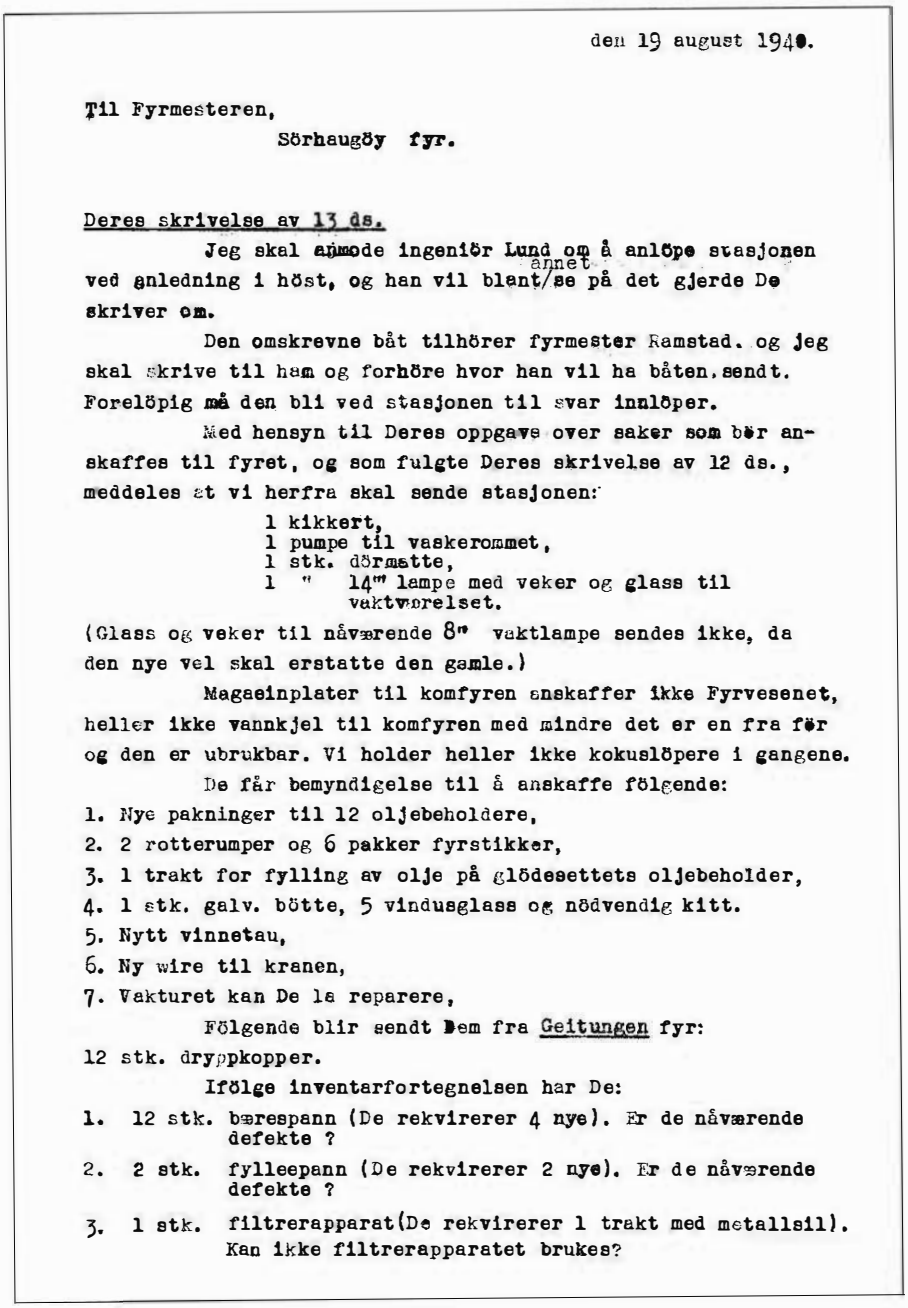

den 19 august 1940.

Til Fyrmesteren,
Sörhaugöy fyr.

Deres skrivelse av 13 ds.

Jeg skal anmode ingeniör Lund om å anlöpe stasjonen ved anledning i höst, og han vil blant annet se på det gjerde De skriver om.

Den omskrevne båt tilhörer fyrmester Ramstad. og jeg skal skrive til ham og forhöre hvor han vil ha båten sendt. Forelöpig må den bli ved stasjonen til svar innlöper.

Med hensyn til Deres oppgave over saker som bör anskaffes til fyret, og som fulgte Deres skrivelse av 12 ds., meddeles at vi herfra skal sende stasjonen:

1 kikkert,
1 pumpe til vaskerommet,
1 stk. dörmatte,
1 " 14" lampe med veker og glass til vaktværelset.

(Glass og veker til nåværende 8" vaktlampe sendes ikke, da den nye vel skal erstatte den gamle.)

Magasinplater til komfyren anskaffer ikke Fyrvesenet, heller ikke vannkjel til komfyren med mindre det er en fra för og den er ubrukbar. Vi holder heller ikke kokuslöpere i gangene.

De får bemyndigelse til å anskaffe följende:

1. Nye pakninger til 12 oljebeholdere,
2. 2 rotterumper og 6 pakker fyrstikker,
3. 1 trakt for fylling av olje på glödesettets oljebeholder,
4. 1 stk. galv. bötte, 5 vindusglass og nödvendig kitt.
5. Nytt vinnetau,
6. Ny wire til kranen,
7. Vakturet kan De la reparere,

Följende blir sendt Dem fra Geitungen fyr:

12 stk. dryppkopper.

Ifölge inventarfortegnelsen har De:

1. 12 stk. bærespann (De rekvirerer 4 nye). Er de nåværende defekte ?
2. 2 stk. fylleepann (De rekvirerer 2 nye). Er de nåværende defekte ?
3. 1 stk. filtrerapparat(De rekvirerer 1 trakt med metallsil). Kan ikke filtrerapparatet brukes?

Fyrdirektøren førte nøyaktige lister, og fulgte nøye med slitasje og forbruket på fyrstasjonen. Her er en liste over inventar som ønskes og innvilges ved overtakelse til fyrmester Olsen i 1940. Kopi: RA, Fyrdirektørens korrespondanse, pakke 505 (1934-1943).

franske kanoner, så tre tyske feltkanoner, og fra 1943 en stor tysk kanon og to faste mitraljøser.

Fyrmester Olsen gjorde hva han kunne for å komme unna befestningen, og til sist i 1942 gikk tyske militære myndigheter med på at de tyske militære ved stasjonen kunne overta passet av fyret. Olsen flyttet til Feøy, men kort tid etter ble han kalt tilbake. De tyske infanteristene hadde problemer med å fylle olje på lampen i løpet av natten. Oljebeholderen var ikke stor nok til at det strakk til for en natts brenning, og det var tvil om de militæres tilsyn var godt nok til at fyret kunne overlates til seg selv. Faren for at fyrlampen skulle slukke, var for stor. Fyrmesteren ble beordret på plass, men han fikk en assistent slik at de var to om arbeidet.

Stort sett var det rolig under krigen på Tonjer, men i november 1940 forliste

Østensjøs kutter "Utvær" ved Tonjer, og de to ombord druknet. Kutteren var kjøpt i Ålesund, og det var på overtakelsesturen båten gikk ned rett utenfor innseilingen til Haugesund.

I desember 1944 ved middagstider kom et tysk fly til syne over Salhus på vei nordover. Flyalarm var gått noen minutter tidligere da engelske fly hadde vist seg nær byen. Skytteren på en forpostbåt ved Garpeskjærskaien trodde det var et engelsk fly, og åpnet luftvernild. Flyet ble truffet og fløy over byen som en brennede fakkel. Det landet med et brak på Sørhaugøy ved uthuset, men det var ingen eksplosjon. Det stakk straks en svær flamme opp fra flyet, og det veltet fram svart røyk. Været var heldigvis stille, ellers ville kanskje husene på Tonjer ha strøket med. Passasjerene ombord var tyske offiserer, og det ble telt 13 omkomne. Tyskerne ropte hurra da flyet styrtet mot jorden, for de trodde det var et engelsk fly.

Fyrmester Olsen var på fyret da ulykken skjedde, og han hadde ekstra grunn til å være nervøs da flyet kom mot Sørhaugøy. Olsen var med i hjemmestyrken, og drev høyt spill ved å lagre våpen og ammunisjon i sjøhuset - rett foran nesen på tyskerne! Heldigvis eksploderte ikke flyet eller tok fyr, og lageret ble ikke oppdaget.

Tyskerne bygget først en trebro mellom Sørhaugøy og Gardsøy, og så en vei bortover Vibrandsøy slik at de kunne gå dit når de ville det. De bygget også en stor brygge utenfor sundet, men med høsten kom det en forferdelig nordvest storm som kastet bryggen gjennom sundet der broen var. Bryggen og broen forsvant i denne stormen, og det samme gjorde en stor båt med motor som også lå i sundet. Tyskerne bygget så en taubane, og den var til god hjelp når holmen ble isolert i ruskevær. Forsyninger fra Vibrandsøy kunne dras i land på Sørhaugøy uten at noen måtte i båt. Taubanen var i bruk så lenge fyret var betjent.

Anlegg og drift av fyr med fast betjening er kostbart. I skjærgården og ledene innaskjærs trengs ikke de sterkeste fyrlysene, og fra 1880-årene tok fyrvesenet i bruk oljefyrlamper, senere gasslamper, elektriske lamper og pålelanterner som ikke krevet fast betjening. Denne utviklingen førte til at man begynte å automatisere de gamle familiefyrene. Etter Andre verdenskrig fortsatte denne utviklingen raskt, og i 1951 kom signaler om at Sørhaugøy skulle automatiseres som ett av ti fyr i løpet av fem år. I januar 1952 ble det bestemt at fyrstasjonen skulle legges ned og erstattes av en lykt.

Fyret legges ned

I 1952 ble den nye frittstående lykten satt opp på et stativ ved fyret. I følge den siste fyrmesteren var det uforståelig at Havnestyret og Sjømannsforeningen i Haugesund kunne gå med på å erstatte fyret med en lykt, men slik ble det. Fyrmesteren mente det aldri kunne bli det samme med en lykt som med et fyr

med vakt. Han mente at fyret var nødvendig ikke minst av hensyn til ut- og innseilingen i Skårerennen. Fyrmester Olsen måtte i 1952/53 flytte til Dyrhaug fyr ved Trondheimsfjorden, men flyttet som pensjonist tilbake til Karmsundet.

Med en gang fyret var fraflyttet, begynte forfallet. Folk brøt seg inn og ramponerte bygningene innvendig. Unger tente på fjøset og sauehuset, slik at det i dag bare er fyrbygningen og sjøhuset som står igjen.

Etter at det ble bestemt at Sørhaugøy fyr skulle legges ned og erstattes med en automatisk fyrlampe,var meningen at fyrbygningene skulle rives. Det kom imidlertid sterke henvendelser fra interesserte om å la bygningene bli stående, og kampen om bevaring var i gang.

Sørhaugøy fyrstasjon slik den var da den ble fraflyttet ca. 1952. Sjøhuset og fyrbygningen er i hovedsak slik de var hundre år tidligere.
Foto: Karmsund folkemuseum, t. a. Sørhaugøy.

Noter

1. Ross, Hans: *Norsk ordbok*
2. Langhelle, Langhelle og Østrem: *Gard og folk i Skåre*, bind II: 862, Haugesund kommune 1999
3. Fjell [Henning Paulsen]: *Hjemby og omland. I tekst og tegning*, Haugesund 1919: 21
4. Matrikkelen 1668, Karmsund, Skåre skiprede
5. Matrikkelforarbeidet 1723
6. Bertha Sørhaug i Hvor eventyret begyndte, i Fjell [Henning Paulsen]: *Hjemby og omland. I tekst og tegning*, Haugesund 1919: 12
7. Opplysninger hentet fra matprosjektet ved Karmsund folkemuseum våren 2000
8. *Stortingsforhandlinger 1828*, 95. Fyrvesenet: 62, Innstilling fra kommisjonen 12. juni 1829
9. *Stortingsforhandlinger 1841*, 223. Fyrbelysning i Bergens søndre led:144, Betenkning fra kommisjonen 27. juli 1841
10. *Storthings-Efterretninger 1836-1854*, 2. bind, Christiania 1893: 875
11. Østensjø, Reidar: *Haugesund 1835-1895*, bind I, Haugesund 1958
12. Lindstøl, Tallak: *Stortinget og Statsraadet 1814-1914*, Biografier. Kristiania 1914. Personalopplysningene om stortingsmennene er hentet fra dette verket.
13. Nerbøvik (1997): 120ff
14. Rode (1941): 290
15. Kongelig resolusjon av 9. mars 1850
16. Karmsund sorenskriveris pantebok, B nr. 3 (1848-58) pag. 809
17. Avskrift av *Kyrkjebok for Torvastad prestegjeld 1753-1865*, bind III (Døde i Skåre 1817-65): 207, kopi Karmsund folkemuseum
18. Haugesund Dagblad, lørdag 12. januar 1952
19. Artikkel i Haugesunds Avis lørdag 27. juli 1946
20. Artikkel i Haugesunds Avis lørdag 27. juli 1946
21. Aftenposten, september 1892
22. Folketellingen 1865 (RHD) Fredriksværn Citadellet
23. Artikkel i Haugesunds Avis mandag 11. november 1946
24. Slektsnotater velvilligst utlånt fra Halvor Pedersen, Haugesund februar 2000
25. Heftet *Restaurering av Tonjer fyr*, ved Restaureringsutvalget ca. 1970
26. Håkon Storsteins erindringer, manuskript i P.E., kopi ved Karmsund folkemuseum
27. Haakon Olaus Storsteins håndskrevne *Levnets Beskrivelse*, 1941, P.E. og kopi på Karmsund folkemuseum
28. Intervju med Kristoffer Storstein 11. august 2000, Karmsund folkemuseum
29. RA, Fyrdirektørens korrespondanse, pakke 348 (1927-33)
30. RA, Fyrdirektørens pakkesak nr. 505 (1934-43)

Vedlegg

Fyrvoktere på Sørhaugøy fyr 1846-1952

År	Navn	År på fyret
1846-1847	Hans Hansen	4 mnd.
1847-1849	Absalon Sarheim	3 år
1849-1855	Johan Christian Nielsen	7
1855-1866	Jonas Rolfsen	8
1866	Halvor Olsen	4 mnd.
1866-1895	Ole Pedersen	29
1895-1896	Enken/datteren Onanda Pedersen	3 mnd.
1896-1909	Samuel Andersen	13
1909-1922	P. A. Hansen	13
1922-1939	Håkon Storstein	17
1939-1940	Lars Thorvald Ramstad, E. Edvardsen, Olaf Gjelle	1
1940-1952	G. Olsen	13

Tre ganger var det fungerende fyrvoktere for overgangsperioder under ett år.

Kilder

Artikkelen bygger på utrykte kilder i Riksarkivet (RA), Fyrdirektoratet Journal 2-4 (1844-53) og 9-11 (1863-71), Inspeksjonsprotokoll 1895-1910 og 1911-1922 samt Korrespondanse pakke nr. 16 (1910-15), nr. 230 (1920-26), nr. 348 (1927-33) og nr. 505 (1934-43). Haugesund Byarkivs mappe om Sørhaugøy fyr, og Haugesund folkebiblioteks mapper om fyrstasjonen. Videre Karmsund folkemuseums arkiv, foto og gjenstandssamling.

Av trykte kilder må spesielt nevnes C. F. Rode: *Norges fyrvesen. Fyr-, merke- og ringevesenet gjennom 250 år,* Oslo 1941, Jostein Nerbøvik: *Holmgang med havet 1838-1914,* Volda 1997 og Bjørn Arild Hansen Ersland: *Fyrene rundt Norges sydspiss,* HøyskoleForlaget 1999.

Takk til alle som har bidratt med velvillig informasjon; Kristoffer Storstein, Ingeborg Olsen, Halvor Pedersen, Eystein Silseth, Sivert Alne, Einar Sæbø, Einar Hetland, Bjørn Arild Hansen Ersland med flere.